

Flaks og uflaks - bare tilfeldigheter?

Flaks (luck) fascinerer og forvirrer. Hvordan tenker folk om flaksen i sitt liv: som de rene tilfeldigheter, eller som noe *bakom* tilfeldighetene? Og er en bilfører som nesten kjører utfor et stup, heldig eller uheldig?

TEKST

Karl Halvor Teigen

PUBLISERT 5. november 2011

ABSTRACT:

Good and bad luck: When the incidental looks intentional

The article briefly reviews theories and usages of the concept of luck in psychology. People have contrasting conceptions of luck, either equating it with pure chance (Luck 1), or as a magical force producing success and failures in a purposeful way (Luck 2). Whereas Luck 1 is an unpredictable and uncontrollable external factor, Luck 2 appears partly controllable through superstitious practices or as a personal characteristic. Such beliefs can foster self-confidence. The events explained by these concepts are typically outcomes that are contrasted with worse counterfactual alternatives. Participants in an experiment were shown pictures of a spectacular car accident on the edge of a cliff, along with a set of descriptive headlines. They gave top ratings to headlines involving luck and higher powers. Increasing the severity of close counterfactuals appears to facilitate a shift from Luck 1 to Luck 2.

Keywords: luck, superstitions, causation, counterfactuals, near miss

EMNER

flaks

overtro

årsakssammenhenger

kontrafaktiske faktorer

nestenulykker

Flaks og uflaks, hell og uhell, lykkelige og ulykkelige sammentreff – vi opplever dem til daglig, leser om dem i avisen, snakker om dem, hører om dem og vil gjerne høre mer. For det er noe dypt fascinerende ved sånt som bare skjer uten innsats og beregning fra aktørens side, men som likevel gir resultater – noen ganger slike som vi drømmer om, og andre ganger slike som vi aller helst vil unngå.

«Krantz (1998) hevder at psykologer og samfunnsvitere generelt bør vise større interesse

for tilfeldighetenes rolle i folks liv»

Så viser det seg at flaks (luck) brukes og forstås i to nesten helt motsatte betydninger, nemlig om hendelser styrt av de rene tilfeldigheter, og om hendelser styrt av *mer* enn tilfeldigheter. Den første tolkningen kan kalles rasjonell og vitenskapelig, den andre mer magisk eller overtroisk. For enkelhets skyld vil vi bruke de mer nøytrale betegnelse Flaks 1 og Flaks 2. Vi skal i denne artikkelen se nærmere på hvordan dette tvillingbegrepet har blitt belyst i psykologisk forskning. Begge variantene fremstår som kontroversielle, de representerer på hver sin måte en utfordring for rasjonaliteten, og kanskje også for selvtilliten og trivselen. Vi avslutter med et eksperiment som demonstrerer betydningen av hvordan det *kunne* ha gått – det kontrafaktiske utfallet – for graden og arten av flaksopplevelsen. Flaks 2 melder sin ankomst på kanten av stupet, om avgrunnen bare er dyp nok.

Flaks 1 - flaksen som tilfeldigheter

Slår vi opp på flaks – luck – i en psykologisk artikkelbase, vil vi finne flest henvisninger til attribusjonsforskning og attribusjonsteori. Spesielt i Bernhard Weiner og medarbeideres (1971) taksonomi av prestasjonsforklaringer har flaksen en etablert plass. Når folk lykkes eller mislykkes med en oppgave, sier denne modellen, vil vi ha en tendens til enten å gi dem selv æren/ansvaret (*intern* attribusjon), eller å søke en forklaring i omstendigheter utenfor personen (*ekstern* attribusjon). Både den interne og den eksterne attribusjonen kan omfatte stabile og variable årsaker. Med stabile interne faktorer tenker man gjerne på personens evner og ferdigheter, mens innsats og humør hører til den ustabile gruppen. Et tilsvarende skille kan trekkes mellom stabile eksterne årsaker, slik som oppgavens vanskegrad, og variable: flaks. Flaks er altså i denne modellen innbegrepet av årsaker som personen selv ikke kan kontrollere (eksterne), og heller ikke predikere med særlig hell (ustabile). Det kan være verd å merke seg at Weiner ikke kom frem til denne merkelappen ved å spørre folk hva de selv mente med *luck*, han simpelthen klistret den på gruppen eksterne, ustabile årsaker fordi han trengte et navn på denne kategorien og mente at luck passet.

«En utforkjøring som ender på kanten av stupet, kunne «med stor sannsynlighet» ha gått galt. I slike tilfeller sammenligner vi det hendte med det ikke-hendte, det faktiske med det «kontrafaktiske»»

Vi finner *luck* i noenlunde samme betydning i en tilgrensende tradisjon: Forskningen på Locus of control (LOC), eller kontrollplassering, som det gjerne kalles på norsk.

Julian Rotter (1966), som introduserte dette begrepet, ønsket å kartlegge individuelle forskjeller i hvilken grad folk oppfatter seg som indre styrt eller ytre dirigert. Er mennesket sin egen lykkes smed eller brikker i et større spill? De som fyller ut en LOC-skala, skal si seg enige i utsagn som støtter indre eller ytre plassering av kontroll. Den ytre gruppen omfatter kategoriene «fate, luck, and powerful others» (Lefcourt, 1976), og flere av utsagnene handler eksplisitt om flaks. Her er det opp til de som besvarer skalaen, hvordan flaksbegrepet skal forstås; men enten man nå tenker på det slik eller sånn, blir det regnet som en variant av ytre kontrollplassering. Rotter og andre LOC-forskere har passet på å si at det ikke ligger noe riktig eller galt i hvilke utsagn man er enig i; likevel skinner det igjennom at man kommer lengst med å tro på indre kontroll. En skala for *Work locus of control* (Spector, 1988), hvor fem av 16 utsagn handler om *luck* og *fortune*, viste negative korrelasjoner mellom ytre kontrollplassering og arbeidstilfredshet i 24 utvalg verden over (Spector, Cooper, Sanchez, O'Driscoll, & Sparks, 2002).

Som forskere er vi også på parti medfor det kontrollerbare og forutsigbare, og lite glad i tilfeldighetene. Vitenskap handler jo nettopp om å finne system og regelmessigheter så langt det går, gjerne i håp om at slike funn kan brukes til et nyttig formål. Som sikkerhetsforanstaltning tar vi et innledende oppgjør med nullhypotesen, som er flaksens advokat i forskningsprosessen. Den bør helst bringes til taushet.

Men kanskje kan vi ut fra denne innstillingen komme til å overse i hvilket omfang flaks og uflaks faktisk herjer og regjerer med oss (Mlodinow, 2008). Bandura (1982) hevder at tilfeldige sammentreff spiller avgjørende rolle i å bestemme retningen på vårt liv. Spør man folk om hvordan de traff sin tilkommende livsledsager, får man mange historier av dette slaget. Spørsmål om yrkesvalg og karriere kan gi eksempler på det samme. I intervjuer med 30 norske forskere i psykologi var det mange som sa: «Det begynte egentlig med en tilfeldighet» (Brun & Teigen, 1992). Også uflaksen kan være skjellsettende. En kanadisk forskergruppe ble slått av hvor mange tvangslidelser som syntes utløst av rene uhellshendelser (Rhéaume, Freeston, Léger & Ladouceur, 1998).

Krantz (1998) hevder at psykologer og samfunnsvitere generelt bør vise større interesse for tilfeldighetenes rolle i folks liv. Fagfolk på andre områder har gitt uttrykk for det samme. I en doktoravhandling i medisin hevder Fredriksen (2005) at det er begrenset hva individet selv kan gjøre for å beskytte seg mot sykdommer, ulykker og vanhelse. Hovedgruppen av årsaker kan greit og enkelt sammenfattes under betegnelsen *uflaks*. Dette er også tittelen på hans populære bok om emnet (Fredriksen, 2007). Tilsvarende argumenterer Parnell og Dent (2009) for at vellykket og mislykket lederskap for en stor del må tilskrives flaks. Til deres overraskelse er dette mer akseptert av toppledere enn av ansatte på et lavere nivå i organisasjonen. Kanskje hadde de lest Talebs (2004) bestselger *Fooled by randomness*, som viser hvordan meglere og andre finansfolk kan gi skinn av å være dyktige, mens det egentlig er hellet som bestemmer. I en oppfølger hevder Taleb (2007) at det ofte vil være de avvikende, sjeldne tilfeldigheter, i hans terminologi *de svarte svaner*, som på usannsynlig og uransakelig vis griper inn i historien og bestemmer dens gang.

Attribusjonsforskere siden Heider (1958) har stort sett vært enige om at når gode og dårlige resultater skyldes tilfeldigheter og dermed ligger utenfor personens kontroll, kan aktøren verken berømmes eller bebreides. Men vi liker best de heldige. Både eldre og yngre barn mener heldige barn er snillere enn de uheldige (Olson, Banaji, Dweck & Spelke, 2008), og voksne mener heldige prosjektledere er like dyktige som de som lykkes uten flaks, og langt bedre enn de uheldige (Dillon & Tinsley, 2009). Flaks inngir tillit.

Flaks 2 - den magiske flaksen

«Hadde jeg kunnet, ville jeg ha skrevet en diger encyklopedi over ordene «flaks» og «tilfeldighet». Det er med disse ordene at universets språk er skrevet» (Coelho, 2005, s. 74).

«Flaks brukes og forstås i to nesten helt motsatte betydninger, nemlig om hendelser styrt av de rene tilfeldigheter, og om hendelser styrt av *mer* enn tilfeldigheter»

Den flaksen Paulo Coelho's alkymist har i tankene, ligger et stykke unna Weiners og Talebs. Her står flaksen for noe magisk som ligger hinsides tilfeldighetene. Utsagn om at man «tror på» flaksen, tilfeldighetene eller sammentreffene, betyr jo ikke simpelthen at man vet det skjer uforutsette ting iblant, men snarere at det «tilsynelatende» tilfeldige har en dypere mening, og kan tilskrives gåtefulle krefter som skjebnen, forsynet, stjernetegn, en sjette sans eller høyere makter. På et mer lokalt plan er vi opptatt av tegn som varsler uhell og formularer for lykke. Kjennemerket for Flaks 2 er nemlig at tilfellet ikke er helt uforutsigbart og ukontrollerbart likevel. Slik flakstro dukker opp på områder preget av stor usikkerhet og hvor utfallet oppleves som viktig. De færreste korsler seg eller sier tvi-tvi før de går ut etter morgenavisen, men spytter gjerne på kroken før snøret kastes ut i en fiskekonkurransen.

Spillerflaks

Wagenaar og Keren (1988) spurte blackjack-spillere i et kasino om utfallet handlet mest om dyktighet eller tilfeldigheter. Spillerne likte ikke spørsmålet, fordi de trodde på en tredje faktor, flaks (luck). Denne forestilte de seg var bestemmende for 45 % av resultatene, mot 18 % tilfeldigheter og 37 % dyktighet. Når flaksen skilles ut på denne måten, er det åpenbart Flaks 2 det dreier seg om.

I gamle oppskrifter for spillerlykke (Steinmetz, 1870) fremgår det at denne flaksen igjen kan deles opp i en situasjonsavhengig og en personavhengig komponent.

Den første handler om «maturity of chances» – sjansenes modenhet, og innebærer at det finnes gunstige og ugunstige tidspunkter for satsing. En spiller bør se an hvordan

spillet utvikler seg, og vente til samme utfall har inntruffet flere ganger på rad. Etter en serie på f.eks. fem røde utfall på lykkehjulet er det på tide å satse – på svart.

Personbestemt hell følger et annet system. Det forekommer nemlig at en spiller er «in vein» – i støtet («i flytsonen» ville vi vel sagt i dag), og bare fortsetter å vinne inntil han faller ut av rollen, eller kvoten for flaks er brukt opp.

Kritikere har påpekt at disse to doktrinene synes å motsi hverandre (Proctor, 1887). Mens doktrinen om sjansenes modenhet er tuftet på prinsippet om alternerende utfall, forutsetter «in-vein»-doktrinen at flaksen varer ved. Altså noe for enhver smak!

Begge prinsippene synes å leve i beste velgående i dagens spillekasinoer (Croson & Sundali, 2005), og er gjerne omtalt som henholdsvis «spillerfeilen» og «hot hand»-fenomenet. De er kanskje ikke så motstridende likevel, i og med at det første handler om forventninger til lykkehjulet (om å stoppe på rødt eller svart) og det andre om forventninger til spilleren (om å vinne eller tape). Faktisk viser Sundali og Croson (2006) en korrelasjon mellom tendensen til å tro at utfallet alternerer, og troen på at lykken fortsetter.

Om å temme den eksterne flaksen

Spillereksemplet viser at Flaks 2 kan temmes – ut fra hva man gjør eller hvem man er.

Henslin (1967) observerte at terningspillere blåste på terningen før et avgjørende kast, og trillet den kort og forsiktig når de trengte en ener og med større kraft hvis det sto om seksere. Mange av oss tyr til lignende knep når oppgaven er vanskelig og resultatet usikkert, og røper dermed en «illusjon om kontroll» (Langer, 1975). En undersøkelse av studenter viste omfattende bruk av lykkepenner, lykkedyr, lykkeplagg og lykkemat (Albas & Albas, 1989). Ritualene tiltok i styrke etter som eksamen nærmet seg.

Fenomenet er kanskje enda mer utbredt i sport. Schippers og van Lange (2006) fant magiske ritualer hos 80 % av toppidrettsutøvere, spesielt før viktige konkurranser. Det gjelder ikke minst idretter hvor man behøver all den hjelp av tilfellet man kan få, og trenger å ha marginene «på sin side», som i ballspill (Buhrmann & Zaugg, 1981). Ritualene kan bidra til å lette presset på utøverne, mente Schippers og van Lange.

Spørsmålet er om magien også hjelper på resultatene. Damisch, Stoberock og Mussweiler (2010) mener ja. Deltagere som fikk vite at de spilte med en «heldig ball», traff bedre med den enn om de ikke fikk vite det, og de som fikk et puslespill, kom raskere i mål når forsøkslederen sa hun krysset fingrene for dem (eller «presset tomlene», som er det tyske uttrykket). I to andre eksperimenter som angivelig handlet om å fotografere folks lykkedyr eller lignende amuletter, ble deltagerne «i tillegg» med på kognitive oppgaver. Noen fikk ha lykkedyret med seg, mens andre hadde det til fotografering i et annet rom. Gruppene med lykkedyr til stede var langt overlegne de andre både på en hukommelsesoppgave og en anagramoppgave. De satte seg også høyere mål. Spenningsnivået var det samme i begge gruppene, men mestringstroen, selvtilliten og utholdenheten var bedre. Det er altså ikke bare menneskelige tilskuere som fører til «sosial fasilitering», en tøybamse kan gjøre samme nytten.

Individuelle forskjeller

Weiner (1985) uttrykte bekymring for sin egen klassifikasjon av luck som ekstern, i og med at noen oppfatter flaksen som en personfaktor. Noen mennesker er og blir heldigere enn andre, mener vi å vite, og tenker på fetter Anton. Andre er ulykkesfugler og synes å følges av sin private tordensky. Heldigvis er det langt flere som mener de hører til den første kategorien enn til den andre. Darke og Freedman (1997a) spurte et kanadisk utvalg om de betraktet seg som stort sett heldige (55 %), stort sett uheldige (5 %), eller ingen av delene (40 %). I et britisk utvalg oppfattet 50 % seg som konsistent heldige, 14 % som uheldige og 36 % som ingen av delene (Wiseman, 2004).

Om det ikke er så lett å måle om folk bevislig hører til den første eller den andre av disse gruppene, kan man i alle fall måle deres *tro* på flaksen. Det er naturligvis fortsatt Flaks 2 det dreier seg om. Darke og Freedman (1997a) har utviklet en «Belief in Good Luck Scale» (BIGL) som inngår i de fleste senere studier av emnet. Den inneholder 15 utsagn av typen «I believe in luck», «I consider myself a lucky person», og «Luck works in my favor». Er man enig i slike spørsmål, vil man altså både tro at Flaks 2 finnes, og at man er begunstiget av den, disse variantene av overtro kan synes å gå hånd i hånd. Darke og Freedman konstaterte at skalaen ikke simpelthen måler hvor fornøyd man er med livet, men at den disponerer for å tro man har gode sjanser til å komme pent ut av konkrete situasjoner preget av tilfeldigheter. Lignende funn er rapportert i andre studier (Damisch et al., 2010; Wohl & Enzle, 2002).

Mens tidligere studier tydet på en positiv sammenheng mellom «overtro» og nevrotisme (Tobaczyk & Milford, 1983), korrelerer BIGL *negativt* med mål på depresjon og angst, og positivt både med skalaer for optimisme (Maltby & Day, 2003) og håp (Maltby & Day, 2005). Forskjellen kan henge sammen med at de tidlige «irrational belief scales» handlet mest om negative varsler (svarte katter, tallet 13), mens BIGL er positivt vendt. Folk med *positiv* overtro er ikke mer nevrotiske enn andre (Wiseman & Watt, 2004); og i BIGL-spørsmålene er man ikke engang avhengig av firkløvere og hestesko for å få lykken til å virke. Folk med høyere BIGL-skårer tror de vil lykkes bedre enn andre i psi-forsøk (Watt & Nagtegaal, 2000; faktisk gjorde de det også en anelse bedre), de har større selvtillit (André, 2009), større prestasjonsmotivasjon (Young, Chen & Morris, 2008), og velger å spille videre etter at de har vunnet en gang; mens folk som skårer lavt på personlig flaks, er *mindre* tilbøyelige til å satse mer når de nettopp har vunnet (Darke & Freedman, 1997b). Kanskje er de overtroiske de også, men på en annen måte. Öner-Özkan (2002) mener vi må skille mellom to slags tro: flaksen som en stabil personlig faktor, og flaksen som en flyktig gjest. I begge tilfeller kan vi velge om vi vil konsentrere oss om de negative virkningene eller de positive (André, 2006). Da er vi tilbake til de to doktrinene om personen som er «in vein» og de modne og umodne sjanser.

Richard Wiseman annonserte gjennom britiske media etter mennesker som oppfattet seg som spesielt heldige eller spesielt uheldige og fikk et rikt materiale, som dannet grunnlaget for en internasjonal bestselger (Wiseman, 2004). Han fant stor forskjell på de heldige og de uheldige, ikke bare ut fra hva de hadde oppnådd, men i deres

holdninger til utfordringer og muligheter. De heldige var aktive og utadvendte med en stor sosial kontaktflate; de var oppmerksomme og åpne for ideer og signaler; de grep de sjansene som bød seg, og ga seg ikke så lett; og de var innstilt på å gjøre det beste ut av enhver situasjon. Dette er langt fra magi. Wiseman mener da også at man kan *lære* å bli blant de heldige, og utformet et helt program, «the luck school», med dette for øyet.

Hva vil det si å være heldig?

Flaks 1 og Flaks 2 kan betraktes som *teorier* om flaks. Men hvilke hendelser er det disse teoriene prøver å forklare? Når sier vi til hverandre (og til oss selv): «Der var du jammen heldig!» Når leser vi overskrifter av typen «Utrolig flaks»?^[1]

Det enkle og naive svaret er at er man heldig, så har det vel gått godt. En heldig spiller har antagelig vunnet, mens den uheldige har tapt. Hva mer? Hva skiller den *veldig* heldige fra den som bare er *litt* heldig? Nicolas Rescher (1995) foreslår at når vi snakker om grader av hell, tenker vi gjerne på *verdien* av det gode utfallet – førstepremievinneren er heldigere enn den som blir nummer 2. I tillegg kan vi tenke i *sannsynligheter*: den som vinner prisen mot alle odds, er heldigere enn den som vinner oppskriftsmessig.

Rescher er filosof og har ikke testet sine antakelser eksperimentelt. Om vi gjør det, ser vi snart at påstandene ikke er tilstrekkelige. Her er en demonstrasjon (fra Teigen, 1996): Et lykkeshjul er delt i tre like store sektorer, en rød, en blå og en gul. Man vinner på rødt. Et annet lykkeshjul er delt i 18 sektorer, seks røde, seks blå og seks gule. Man vinner på rødt her også. Sjansene for gevinst er altså 1/3, det samme på begge hjulene.

Vi tenker oss nå at Liv spiller på det første hjulet, får rødt og vinner. Anne spiller på det andre hjulet, får rødt og vinner hun også. Hvem vil føle seg mest heldig?

Av 89 studenter svarte 76 Anne og bare fire Liv (ni sa de var like heldige). Forskjellen må være at Anne vinner på en smal sektor, mens Liv vinner på en mye bredere. Uansett hvordan Anne vinner, er hun altså nær ved å tape. Hun vinner med små marginer. Da blir det størrelsen av marginene og ikke av sannsynlighetene som bestemmer flaksen. Men ofte er dette to sider av samme sak, blant annet fordi folk gjerne bruker marginene for å *anslå* sannsynlighetene. I alle fall retrospektivt vurderer mange sjanser ut fra det man kunne kalle en «nærhetsheuristikk» (Teigen, 2005b). En utforkjøring som ender på kanten av stupet, kunne «med stor sannsynlighet» ha gått galt. Merk at i slike tilfeller sammenligner vi det hendte med det ikke-hendte, det faktiske med det «kontra-faktiske».

En serie studier (Teigen, 1995, 1996; Teigen, Evensen, Samoilow & Vatne, 1999) har vist at det *kontrafaktiske* utfallet er vel så viktig for hellet som det som faktisk hendte. Selvbiografiske historier om «da jeg var heldig» er ofte dramatisk lesning og forutsetter gjerne at noe har gått galt, som kunne ha gått enda galere. «Hell i uhell» synes å være scenen hvor den sterkeste flaksen utspiller seg. Media kan melde om det samme. Det er ikke sjelden vi ser oppslag av denne typen: «For 11 dager siden brakk han nakke, arm og

kragebein, og mistet store mengder blod. Norges landslagstrener i bob mener han er landets heldigste mann» (Bøthun, 2008).

Det er altså ikke utfallet i seg selv, men avstanden mellom det som hendte og det som ikke hendte, men *kunne* ha hendt, som er avgjørende for hellet. Våre studier viste høye korrelasjoner mellom hvor ille det kunne ha gått, og hvor heldig man har vært. Jo verre det kontrafaktiske utfallet var, og jo nærmere det var på å ha skjedd, desto heldigere var man.

Det synes også å gjelde for personflaksen. Vi spurte studenter i fire ulike betingelser om de oppfattet seg som svært heldige eller mindre heldige personer (Teigen et al., 1999). I to betingelser kom spørsmålet etter at de hadde tenkt seg om og beskrevet noen gode eller vonde ting som hadde skjedd i deres liv. Dette spilte liten rolle for hvor heldige de oppfattet seg. I to andre betingelser ga de i stedet eksempler på gode ting de hadde *gått glipp av*, eller mindre bra ting de hadde *unngått*. Her ble det straks en betydelig forskjell. Det var i den siste betingelsen de heldige befant seg. På tilsvarende måte fant Wohl og Enzle (2003) at spillere som var like ved å *tape* en stor sum på ruletten, ble inspirert til å oppfatte seg som heldige personer (med høyere BIGL-skårer), og følte seg oppmuntret til å satse videre, i høyere grad enn spillere som hadde vært like ved å *vinne*. Det er etter at man betrakter hva man har unnsloppet, at man begynner å erklære seg som notorisk heldig. Familier eksponert for tsunami-katastrofen i 2004 beskrev i senere intervjuer spontant hvor heldige de hadde vært (Teigen & Jensen, 2011), flere av dem i slik grad at de hadde begynt å føle seg litt overtroiske, det måtte være «mer enn tilfældigheter», det følte som «en beskyttende hånd», deres «tilmålte tid» var ennå ikke brukt opp.

En studie i englevakt

Hvis hell er avhengig av nære og verre alternativer, kan man predikere at samme utfall blir heldigere med økende nærhet, slik som i ruletteksemplet ovenfor. Hellet skulle også øke når alternativet blir verre. For å skape en situasjon hvor det faktiske utfallet er konstant, men alternativet varierer, tok vi i bruk en ny metode hvor deltagerne får se bilder av en hendelse og skal velge en overskrift som passer til bildet. I dette tilfellet viste vi to fotografier av en ulykke på randen av et stup: ett tatt fra kort hold hvor det fokuseres på det som faktisk skjedde, og ett fra lengre hold hvor avgrunnen – alternativet – får en fremtredende plass.^[2] Hensikten var å teste to hypoteser:

H1: Flaksen får en mer fremtredende plass jo mer man fokuserer på alternativet.

H2: Økende flaks vil motivere tanker om høyere makter.

Vi antar altså at en styrking av de samme faktorer som bidrar til at man føler seg heldig, vil bidra til en magisk forskyvning fra Flaks 1 henimot Flaks 2. Pepitone og Saffiotti (1997) hevder at Gud og høyere makter blir gjort særlig ansvarlig for utfall som gjelder liv og død. Slik vi ser det, er poenget ikke først og fremst å redde liv, men å unnslipe «den visse død». Det første kan en lege gjøre, til det andre trenger vi mirakler.

BILDE 1: Se på bildet over og du kan se hvor føreren brøt gjennom autovernet (til høyre hvor det står folk på veien). Pickupen kjørte av veien fra høyre mot venstre i stor fart, slo kollbøtte over dreneringsutløpet og landet på venstre side av det, med fronten mot fartsretningen. Føreren brakk to ribbein og skadet kneet. Basert på bilde og tekst fra

<http://www.xanga.com/fdnsb4/607580461/item.html>.

Bilde 2: Samme scene i større perspektiv, hvor avgrunnen kommer til sin rett.

Metode

Deltagerne var 124 studenter på et innføringskurs i psykologi, som ble fortalt at de ville få se to lysbilder sammen med ulike forslag til overskrifter. Oppgaven var å gi overskriftene etter hvor godt de passet på bildene.

Det første bildet forestilte et dramatisk biluhell som fant sted 30. desember 2006, på State Route 59, Hurricane City, Utah, opprinnelig vist av CNN (McLaughlin, 2007) og siden på en rekke andre nettsteder. Bildet var ledsaget av en kort beskrivelse som også

var hentet fra nettet (se billedtekst til bilde 1), med tillegg av en setning om lettere skader på bilføreren.

Samtidig oppga vi fem forslag til overskrifter:

1. En uheldig bilfører
2. En uvanlig u-sving
3. Kan takke høyere makter
4. Med autovernet som springbrett
5. Utrolig flaks

Mens overskrift nr. 2 og nr. 4 beskriver (litt spøkefullt) de faktiske forhold, utfordrer 3 og 5 vår kontrafaktiske fantasi om hvordan det ikke gikk, men kunne ha gått. Nr.3 var særlig beregnet på å fange opp tanker om Flaks 2, den overnaturlige flaksen.

Etter at alle overskriftene var vurdert ut fra hvor gode og velegnede de var, på en poengskala fra 1 til 10, var deltagerne klare for neste bilde. De fikk vite at det forestilte samme uhell, tatt fra lengre avstand. Forslagene til overskrifter var også de samme, og deltagerne ble fortalt at de kunne gi dem samme poeng som sist, eller endre dem, ut fra hvor godt de egnet seg til å beskrive situasjonen på det nye bildet. Dette bildet (bilde 2) avslører at uhellet skjedde på kanten av et 200 fots stup, og det gikk et lite gisp gjennom forsamlingen.

Resultater

Det fremgår av bilde 1 at pickupen har gjort litt av en salto. Deltagerne ga dermed høyest poengsum til overskrift nr. 4 (springbrettet). Også «en uvanlig u-sving» ble vurdert som rimelig god. Bildet antyder at det lett kunne gått verre, dermed fremstår «utrolig flaks» som ganske treffende. Men det fremgår ikke *hvor mye* verre det kunne ha gått. Bilen kunne totalhavarert, og føreren kunne ha kommet stygt til skade, eller til og med blitt drept, men siden graden av alvorlighet er uklar, er det ikke åpenbart om føreren bør «takke høyere makter». Interessant nok er det ikke mange som vil karakterisere føreren som «uheldig» til tross for at han faktisk kjører av veien og skades; grunnen må være at det er lettere å tenke seg et verre enn et bedre utfall av denne tildragelsen. Poengsettingen for de fem overskriftene er gitt i første kolonne av tabell 1.

TABELL 1 HVA ER EN GOD OVERSKRIFT? GJENNOMSNITTSVURDERINGER AV FEM FORSLAG TIL OVERSKRIFTER PÅ SKALA 1-10

Overskrift	Bilde 1	Bilde 2	<i>t</i>	<i>p</i>	Cohens <i>d</i>
1. En uheldig bilfører	2,61	1,31	6,81	.000	0,79
2. En uvanlig u-sving	5,01	2,76	10,46	.000	0,99
3. Kan takke høyere makter	4,71	8,02	18,99	.000	1,41

TABELL 1 HVA ER EN GOD OVERSKRIFT? GJENNOMSNITTSVURDERINGER AV FEM FORSLAG TIL OVERSKRIFTER PÅ SKALA 1-10

4. Med autovernet som springbrett	6,87	4,44	9,90	.000	0,96
5. Utrolig flaks	5,71	8,48	13,42	.000	1,25

Det andre bildet innbyr til andre overskrifter, som vist i annen kolonne av tabellen.

Nå får «utrolig flaks» og «kan takke høyere makter» toppskårer på 10 poeng hos henholdsvis 33,9 % og 44,4 % av deltagerne (mot tidligere 2,4 % og 8,1 %), mens de andre overskriftene blir mindre treffende – til tross for at kollbøtten åpenbart er den samme som før. Det er ingen endring i informasjonen om hva som faktisk hendte. Men plutselig vet vi mye mer om hva som *ikke* hendte. Det kontrafaktiske alternativet slår oss med full styrke – det handler om et 200 fots hodestups fall i avgrunnen.

I en oppfølgingsstudie viste vi bildene til deltagerne på forfatterstudiet i Tromsø, og ba om forslag til overskrifter. Disse deltagerne måtte lage overskriftene selv. Begrepet «englevakt» dukket opp spontant i syv av 14 forslag til bilde 2 (ingen til bilde 1). I etterkant fant vi bildene reproduisert på nettstedet *Snopes.com* med en overskrift i tråd med denne tolkningen: «I bet this guy will be in church Sunday» (Mikkelson & Mikkelson, 2007). Det er et tankekors at høyere makter typisk innfinner seg i siste liten, for sent til å forhindre ulykken, men tidsnok til å takkes.

Konklusjon

Et heldig utfall er et utfall som lett kunne gått annerledes. Det gjelder både for de rene lykketreffene (hell i spill og kjærlighet) og for nestenulykkene (hell i uhell). Det gjelder også for uflaksen, som fikk mindre plass i denne artikkelen. Når noe negativt skjer, er det nesten alltid hinsides vår kontroll – for hvem snubler frivillig? Da er tanken på hvordan det kunne vært unngått – ja nettopp: snublende nær. Opplevelser av flaks og uflaks forutsetter et sentralt trekk ved menneskelig tenkning: evnen til å sammenligne fakta med forestillinger om hva som kunne ha skjedd i en annen, hypotetisk, men nærliggende verden (Pritchard & Smith, 2004).

Folks forklaringer på slike tildragelser går, som vi har sett, i to retninger: De kan regnes til gruppen tilfeldige, meningsløse, uforutsigbare og ukontrollerbare hendelser som «bare skjer» (Flaks 1). Men de kan også knyttes til et magisk virkelighetsbilde, hvor de oppfattes som utslag av skjulte krefter utenfor eller innenfor individet (Flaks 2). I så fall foreligger det en mulighet for mening, prediksjon og kontroll. Overgangen fra Flaks 1 til Flaks 2 avhenger selvsagt av ens øvrige trossystem, men fristelsen til å melde overgang eksisterer hos den mest beinharde rasjonalist når flaksen bare er stor nok. «I bet this guy will be in church Sunday» er ikke noe dårlig veddemål.

TEKST

Karl Halvor Teigen, Professor emeritus, Universitetet i Oslo

KONTAKT: k.h.teigen@psykologi.uio.no

+ Vis referanser

Referanser

- Albas, D. & Albas, C. (1989). Modern magic: The case of examinations. *Sociological Quarterly*, 30, 603-613.
- André, N. (2006). Good fortune, luck, opportunity and their lack: How do agents perceive them? *Personality and Individual Differences*, 40, 1461-1472.
- André, N. (2009). I am not a lucky person: An examination of the dimensionality of beliefs about chance. *Journal of Gambling Studies*, 25, 473-487.
- Bandura, A. (1982). The psychology of chance encounters and life paths. *American Psychologist*, 37, 747-755.
- Brun, W. & Teigen, K. H. (1992). Prosjektet og vitenskapen: 31 forskerrekrutter i psykologi ser på seg selv. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 29, 5-15.
- Buhrmann, H.G. & Zaugg, M.K. (1981). Superstitions among basketball players. *Journal of Sport Behavior*, 4, 163-174.
- Bøthun, G. (8. oktober 2008). Stygt kvestet av bob. VG Nett <http://www.vg.no/sport/artikkel.php?artid=516975> [1. September 2010]
- Coelho, P. (2005). *Alkymisten*. Oslo: Bazar.
- Croson, R. & Sundali, J. (2005). The gambler's fallacy and the hot hand: Empirical data from casinos. *Journal of Risk and Uncertainty*, 30, 195-209.
- Damisch, L., Stoberock, D. & Mussweiler, T. (2010). Keep your fingers crossed! How superstition improves performance. *Psychological Science*, 21, 1014-1020.
- Darke, P. R. & Freedman, J. L. (1997a). The Belief in Good Luck Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 486-511.
- Darke, P. R. & Freedman, J. L. (1997b). Lucky events and belief in luck: paradoxical effects on confidence and risk taking. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 378-388.
- Day, L. & Maltby, J. (2003). Belief in good luck and psychological well-being: The mediating role of optimism and irrational beliefs. *The Journal of Psychology*, 137, 99-110.
- Day, L. & Maltby, J. (2005). «With good luck»: Belief in good luck and cognitive planning. *Personality and Individual Differences*, 39, 1217-1226.
- Dillon, R. L. & Tinsley, C. H. 2008. How near-misses influence decision making under risk: A missed opportunity for learning. *Management Science*, 54, 1425-1440.
- Fredriksen, S. (2005). *Bad luck and the tragedy of modern medicine*. Oslo: Faculty of medicine, University of Oslo.
- Fredriksen, S. (2007). *Uflaks*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Henslin, J. M. (1967). Craps and magic. *American Journal of Sociology*, 73, 316-330.
- Krantz, D. L. (1998). Taming chance: Social science and everyday narratives. *Psychological Inquiry*, 9, 87-94.
- Langer, E. J. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 311-328.

- McLaughlin, E. C. (2007). Amazing truck crash photos spark Web debate. CNN International. <http://www.cnn.com/2007/US/09/06/utah.crash/index.html> [1. august 2009]
- Mikkelson, D. P. & Mikkelson, B. (2007). Livin' on the edge. Snopes.com. <http://www.snopes.com/photos/accident/culvert.asp> [1. oktober 2010]
- Mlodinow, L. (2008). *The drunkard's walk: How randomness rules our lives*. Harmondsworth, UK: Penguin Books.
- Olson, K. R., Dunham, Y., Dweck, C. S., Spelke, E. S. & Banaji, M. R., (2008). Judgments of the lucky across development and culture. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 757-776.
- Öner-Özkan, B. (2002). Revised form of the Belief in good luck scale in a Turkish sample. *Psychological Reports*, 93, 585-594.
- Parnell, J. A. & Dent, E. B. (2009). The role of luck in the strategy-performance relationship. *Management Decision*, 47, 1000-1021. DOI 10.1108/00251740910966703
- Pepitone, A. & Safiotti, L. (1997). The selectivity of nonmaterial beliefs in interpreting life events. *European Journal of Social Psychology*, 27, 23-35.
- Pritchard, D. & Smith, M. (2004). The psychology and philosophy of luck. *New Ideas in Psychology*, 22, 1-28.
- Proctor, R. A. (1887). *Chance and luck*. London: Longman.
- Rescher, N. (1995). *Luck: The brilliant randomness of everyday life*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Rhéaume, J., Freeston, M. H., Léger, E., & Ladouceur, R. (1998). Bad luck: An underestimated factor in the development of obsessive-compulsive disorder. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 5, 1-12.
- Schippers, M. C. & Van Lange, P. A. M. (2006). The psychological benefits of superstitious rituals in top sport: A study among top sportspersons. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 2532-2553.
- Spector, P. E. (1988). Development of the Work Locus of Control Scale. *Journal of Occupational Psychology*, 61, 335-340.
- Spector, P. E., Cooper, C. L., Sanchez, J. I., O'Driscoll, M., Sparks, K., et al. (2002). Locus of control and well-being at work: How generalizable are Western findings? *Academy of Management Journal*, 45, 453-466.
- Steinmetz, A. (1870). *The gaming table*, Vol. 2. London: Tinsley Bros.
- Sundali, J. & Croson, R. (2006). Biases in casino betting: The hot hand and the gambler's fallacy. *Judgment and Decision Making*, 1, 1-12.
- Taleb, N. N. (2004). *Foiled by randomness*. New York: Random House.
- Taleb, N. N. (2007). *The black swan: The impact of the highly improbable*. New York: Random House.
- Teigen, K. H. (1995). How good is good luck? The role of counterfactual thinking in the perception of lucky and unlucky events. *European Journal of Social Psychology*, 25, 281-302.
- Teigen, K. H. (1996). Luck: The art of a near miss. *Scandinavian Journal of Psychology*, 37, 156-171.
- Teigen, K. H. (2005a). When a small difference makes a big difference: Counterfactual thinking and luck. In D. R. Mandel, D. J. Hilton & P. Catellani (Eds.), *The psychology of counterfactual thinking* (pp.129-146). London: Routledge.
- Teigen, K. H. (2005b). The proximity heuristic in judgments of accident probabilities. *British Journal of Psychology*, 96, 423-440.
- Teigen, K. H., Evensen, P. C., Samoilow, D.K. & Vatne, K.B. (1999). Good and bad luck: How to tell the difference. *European Journal of Social Psychology*, 29, 981-1010.

- Teigen, K. H. & Jensen, T. K. (2011). Unlucky victims or lucky survivors: Spontaneous counterfactual thinking by families exposed to the tsunami disaster. *European Psychologist*, 16, 48-57. DOI: 10.1027/1016-9040/a000033.
- Tobacyk, J. & Milford, G. (1983). Belief in paranormal phenomena: Assessment instrument development and implications for personality functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1029-1037.
- Wagenaar, W.A. & Keren, G.B. (1988). Chance and luck are not the same. *Journal of Behavioral Decision Making*, 1, 65-75.
- Watt, C. & Nagtegaal, M. (2000). Luck in action? Belief in good luck, psi-mediated instrumental response, and games of chance. *The Journal of Parapsychology*, 64, 33-47.
- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review*, 92, 548-573.
- Weiner, B., Frieze, I. H., Kukla, A., Reed, L., Rest, S., & Rosenbaum, R. M. (1971). *Perceiving the causes of success and failure*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Wiseman, R. (2004). *The luck factor: The scientific study of the lucky mind*. London: Arrow.
- Wiseman, R. & Watt, C. (2004). Measuring superstitious belief: why lucky charms matter. *Personality and Individual Differences*, 37, 1533-1541.
- Wohl, M. J. A. & Enzle, M. E. (2002). The deployment of personal luck: Illusory control in games of pure chance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1388-1397.
- Wohl, M. J. A. & Enzle, M. E. (2003). The effects of near wins and near losses on self-perceived personal luck and subsequent gambling behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39, 184-191.
- Xu, A. J., Zwick, R. & Schwarz, N. (2011). Washing away your (good or bad) luck: Physical cleansing affects risk-taking behavior. *Journal of Experimental Psychology: General*. DOI: 10.1037/a0023997
- Young, M. J., Chen, N. & Morris, M. W. (2009). Belief in stable and fleeting luck and achievement motivation. *Personality and Individual Differences*, 47, 150-154